

KRONIKA

Odrodzenie i Reformacja w Polsce, LVII 2013

PL ISSN 0029–8514

XXV Międzynarodowa Konferencja *Pio II e l'epistolografia del Rinascimento* (Chianciano-Terme – Pienza, 18-20 lipca 2013 r.)

Organizatorem konferencji był mediolański Istituto Studi Umanistici Francesco Petrarca. Jak co roku, obrady toczyły się w Chianciano-Terme (Terme di Chianciano, Sala Fellini) oraz w Pienzy (Sala dell'Ex Conservatorio). Zgodnie z zamierzeniami organizatorów ogłoszone na kongresie 52 referaty dotyczyły albo osoby urodzonego w Pienzy Piusa II, albo renesansowej epistolografii.

Epistolografia Piusa II była tematem dziesięciu referatów. Serge Stolf (Université Stendhal, Grenoble) ukazał pełen autoironii obraz dworskiego literata i jego kondycji, jaki wyłania się z korespondencji Piccolominiego. Klára Pajorin (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára w Budapeszcie) w wystąpieniu zatytułowanym *Pobożność Piusa* skoncentrowała się na grach słownych imion *Aeneas* i *Pius*, obecnych szczególnie w korespondencji między Eneaszem Sylwiuszem a Władysławem Pogrobowcem, królem Węgier (*Ascanius versus Aeneas*), a także na grach słów wokół imienia Pius. Związki Piccolominiego z Europą środkową i wschodnią ukazała również Barbara Baldi (Università degli Studi di Milano), omawiając dwa listy Piccolominiego dotyczące polityki i adresowane do arcybiskupa Dionizego z Széch. Mirosław Lenart (Uniwersytet w Opolu) zainteresował się listami zachowanymi w Archiwach Państwowych we Wrocławiu w formie dodatku do jedyne go rękopisu polskiej wersji utworu *Historia de duobus amantibus*. Omawiane listy dotyczą stosunków Piusa II oraz Kurii Rzymskiej z Czechami i Polską. Ciekawy szczegół z korespondencji Piccolominiego (opisy miast zgodnie z tradycją *laudes urbium*: Genui jako miasta Wenery oraz Wiednia i jego uniwersytetu, a przede wszystkim Bazylei jako centrum chrześcijaństwa) przyciągnął uwagę Manfreda Lentzena (Westfälische Wilhelms-Universität w Münster). Stefano Pittaluga (Università di Genova) zatrzymał się przy sławnych fikcyjnych listach Piccolominiego, tzn. miłosnych listach Euriala do Lukrecji. Cykl ten, będący swego rodzaju szkołą uczuć *à rebours*, inspirowany miłosnymi *Epistulae* Owidiusza, ale także *Artes dictandi*, znalazł się w autentycznym liście adresowanym do Sozziniego z dnia

3 lipca 1444 r. Referat Mauro Laffranchiego (Università Cattolica del Sacro Cuore w Mediolanie) dotyczył listów Piccolominiego powstałych jako reakcja na upadek Konstantynopola i koncentrował się na różnicach stanowisk Piusa II i Mikołaja z Kuzy w kwestii tureckiej. Francis Cairns (Florida State University) na podstawie listów Piccolominiego do dyplomaty korony angielskiej, Adama de Moleyns (1443-1445), przedstawił interesujący aspekt stosunków Piccolominiego z Anglią. Fabio Forner (Università di Verona) dokonał analizy listów Piccolominiego z okresu kardynalatu (na podstawie rękopisów z Bolonii i Triestu) zawierających utwory w języku łacińskim i wernakularnym. Giovanni Rossi (Università di Verona) omówił jeden z listów Piccolominiego, w którym autor odmawia wszelkiej wartości kulturowej *peritia iuris* i pokłada zaufanie w *princeps-iudex*, pełniącym funkcję *moderator legis* (jako *habet epieicheiam*) i posiadającym istotne wartości filozoficzne. Natalia Agapiou (Comité Économique et Social Européen w Brukseli) przedstawiła niepublikowaną dotychczas korespondencję między Ludwikiem II Gonzagą a jego ambasadorem w Rzymie, Antoniem Donato di Meo. Wymiana listów dotyczyła baldachimu na uroczysty wjazd papieża do Mantui w roku 1459. O epizodzie tym nie wspominał jednak Pius II w swoich *Commentariis*.

Podręczniki epistolografii. Referat Claudia Marsico (Università di Firenze) dotyczył problemu atrybucji *De conficiendis epistulis*. Na podstawie analizy językowej przechowywanego w Bolonii, lecz pochodzącego z południa Włoch rękopisu, dowieść można, że niesłusznie przypisywano jego autorstwo Lorenzo Valli. Béatrice Charlet-Mesdjian (Université Aix-Marseille) przebadła modele listów prywatnych, ale także prawniczych i handlowych, jakie zawierają *Colloquia...* – podręcznik do nauki zarówno łaciny, jak i innych języków, mający umożliwić posługiwanie się nimi w życiu codziennym. Był to rodzaj samouczka językowego epoki humanizmu, który cieszył się ogromną popularnością, czego dowodzi jego obecność na półkach księgarskich jeszcze w XVIII w. Silvia Fabrizio-Costa (Université de Caen) przedstawiła włoski podręcznik epistolografii miłosnej Giovanantonio Tagliente, wydany w Wenecji w 1527 r. i bardzo popularny w pierwszej połowie XVI w. Joanna Pietrzak-Thébault (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) podjęła temat zbiorów listów, antologii i podręczników epistolografii rozpowszechnionych w drugiej połowie XVI stulecia (m.in. Alda Manucjusza Młodszeo). Porównując traktat Niccolò Perottiego (*De conscribendis epistolis*) i jego listy, Jean-Louis Charlet (Université Aix-Marseille) udowodnił, że Perotti nie posiadał jasno zdefiniowanej wizji gatunku literackiego, dlatego nigdy nie stworzył zbioru własnej korespondencji. Manuela Martellini (Università di Macerata) porównała teorię i praktykę epistolarną Bernardina Pina da Cagli, który w *Della commodità dello scrivere* (1558) przyjmuje cyceroniańską koncepcję listu – posłańca duszy.

Listy dedykacyjne. Andrea Piccardi (Uniwersytet Szczeciński) omówił łacińskie i włoskie listy Leona Battisty Albertiego jako cenne źródło wiedzy o karierze ich autora, po czym przedstawił listy dedykacyjne Albertiego i niektórych ich adresatów. Claudio Bevegni (Università di Genova) zainteresował się listami dedykacyjnymi Angela Poliziana i Teodora Gazy, zamieszczonymi przed dwoma przekładami *Moraliiów* Plutarcha i skierowanymi – odpowiednio – do Pandolfa Collenuccia i do Andrea Bussiego. Étienne Wolff (Université Paris Ouest Nanterre la Défense) wybrał list dedykacyjny Erazma z *Apophthegmata* hrabiego de Clèves (Bazylea 1531 r.), będący nie tylko wprowadzeniem do utworu, lecz zawierającym także pochwałę adresata oraz charakterystykę ofiarowywanego mu dzieła. Anna Laura Puliafito (Université de Bâle) zainteresowała się tłumaczeniem włoskiego *Summa de philosophia naturali* Alfonsa de Fuentesa i zamieszczonymi przed nim listami dedykacyjnymi (autora i tłumacza).

Korespondencja włoskich humanistów. Chara Fossati (Università di Genova) poświęciła swoje wystąpienie Tytusowi Liwiuszowi Frulovisi, który utrzymywał stosunki z ważnymi osobistościami wczesnego humanizmu, np. Leonardem Brunim. Jest to ciekawe świadectwo intelektualnego życia tamtych czasów. Attilo Grisafi (Università di Palermo) zaproponował historyczną i literacką analizę listu *Ai Signori e principi*, napisanego przez Coluccia Salutatiego w roku 1377 jako reakcja na okrucieństwo wojsk Państwa Kościelnego po zdobyciu przez nie Ceseny. Jak dowiodła Rita Pierini (Università di Firenze), prywatna korespondencja Carla Marsuppiniego, w której znaleźć można usprawiedliwienie „lenistwa”, zawiera także nazwiska znanych humanistów, takie jak: Aurispa, Lamola, Tortelli, Valla, oraz książąt, np. Franciszka Sforzy. Alessandra Tarabocchia (Università Cattolica del Sacro Cuore w Mediolanie), zaprezentowała epistolografię Marsilia Ficina i omówiła jej znaczenie w kulturze filozoficznej epoki (w szczególności w odniesieniu do kwestii wyboru sposobu życia i relacji Ficina z Wawrzyńcem Wspaniałym). Maria Elena Severini (Università di Firenze) podjęła trzy wątki z korespondencji między Macchiavellim i Guicciardinim: pożytków płynących z obłudy, ostrożności, która wynika ze znajomości historii, filozoficznej postawy Guicciardiniego wobec działań Fortuny. Marco Versiero (Università degli Studi di Napoli – l’Orientale) przedstawił egzemplarz bolońskiego inkunabułu *Epistulae* Cyserona odnaleziony w Heidelbergu, z notatkami jego właściciela, Agostina Vespucciego, ucznia Poliziana, który współpracował także z Macchiavellim. Versiero zaprezentował również dokumenty związane z Leonardem da Vinci, w szczególności zaś dotyczące obrazu *Salvator Mundi*. Giulio Girondi (Politecnico di Milano) i Giada Scandola (Mantua) dokonali analizy wątków z życia prywatnego i stosunków między artystami, obecnych w korespondencji mecenasa Giovanniego Gonzagi. Tobia Patetta (Politecnico di Milano) w listach, które Pietro Aretino opublikował w 1538 r., znalazł informacje o cechach nowej, barokowej sztuki, takie jak m.in. rezygnacja z renesansowej

koncepcji imitacji i dynamika w prezentowaniu postaci. Na temat tego samego autora mówiła Martina Damiani (Sveučilište Jurja Dobrile w Puli), która skoncentrowała się na listach Aretina adresowanych do papieży Leona X, Klemensa VII, Pawła III i Juliusza III. Referat Mirko Menna (Università degli Studi G. d'Annunzio w Chieti) zawierał analizę koncepcji sztuki epistolarnej Filippa Beroalda Starszego. Anna Maranini (Università di Bologna) skoncentrowała się na listach polemicznych Meruli i Poliziana na temat *Miscellaneorum centuria prima* Poliziana oraz odkryć Bobbia, pozwalających określić cechy Republiki Literatów. Luciano Patetta (Politecnico di Milano) przeanalizował archiwalne dokumenty dotyczące architektury Mediolanu w drugiej połowie XV w. (pisma Sforzów, listy inżynierów księstwa Mediolanu np. Filareta czy fikcyjne epistoły Leonarda da Vinci). Sara Tagliagalamba (Istituto di Studi sul Rinascimento we Florencji) omówiła włoskie i francuskie listy dyplomatyczne związane z działalnością Leonarda da Vinci w pierwszych latach XVI stulecia. Gianluca Masi (Università di Firenze) przestudiował pojawiające się w piętnastowiecznej korespondencji (głównie w listach Traversariego i Piccolominiego) odwołania do Jana Chryzostoma. Franziska Meier (Georg-August-Universität w Getyndze) przedstawiła status listu w XVI w., szczególnie pisanego w języku wernakularnym, jego formy i funkcje oraz ukazała samoistną wartość korespondencji Michała Anioła. Jak dowiódł Ettore Janulardo (Seconda Università di Napoli), list Bernarda Tassa, napisany między rokiem 1542 a 1544 i zawierający opis wrażeń z Neapolu, był bardzo znany i często cytowany. Piotr Salwa (Stacja Naukowa PAN w Rzymie) omówił zbiór *Lettere di valorose donne* autorstwa Ortensia Landa w kontekście literatury kobiecej XVI w. Z dzieła wyłania się oryginalny, zróżnicowany, a przy tym niepozbawiony ironii, obraz kobiet. Zbiór stanowi model domowej korespondencji służącej wymianie prywatnych opinii i kwestii związanych z życiem codziennym. Jose Bertomeu (Universidad Politécnica w Walencji) przebadła fragment korespondencji Niccolo Sacco z Antoinem Perrenot de Granvelle na temat procesu z 1555 r., w wyniku którego Sacco utracił swoje stanowisko w Mediolanie.

H i s z p a n i a . José Benavent (Universidad de Valencia), obierając za punkt wyjścia dokumenty przechowywane w bibliotece w Madrycie, zaprezentowała listy Granvelle'a z okresu młodości (pisane po francusku, a później po łacinie), związane z jego karierą uniwersytecką w Pawii i Padwie. Gilbert Tournoy (Katholieke Universiteit Leuven) dokonał bibliograficznej syntezy korespondencji Juana Luisa Vivesa, podkreślając brak edycji krytycznej zbioru wszystkich 216 zachowanych listów łacińskich i greckich. Pierwsze listy poetyckie w literaturze hiszpańskiej, obfitujące w odniesienia do autorów klasycznych, szczególnie Horacego, oraz Petrarcki, autorstwa Boscána (z lat 30. XVI w.), przedstawił Alvaro Alonso (Universidad Complutense w Madrycie). Gaetano Chiappini (Università di Firenze) mówił o listach św. Teresy z Avila. Listy te (w liczbie ok.

450) określić można jako „misyjne”, gdyż są one świadectwem życia kobiety głębokiej wiary oraz integralną częścią jej dzieła.

H o l a n d i a. Jean-Claude Ternaux (Université d'Avignon et des Pays de Vaucluse) poświęcił swoje wystąpienie wyobrażeniu *poeta viator* z wierszowanych *Epistolae* autorstwa Jeana Seconda. Obok funkcji informacyjnej i sentymentalnej listy te mają wymiar literacki.

F r a n c j a. François Roudaut (Université Paul-Valéry w Montpellier) nakreślił pejzaż twórczości epistolograficznej w latach 1500-1530, kiedy ukazywały się drukiem zbiory listów łacińskich nie tylko autorów klasycznych, ale także papieża Piusa II, Poliziana, a przede wszystkim Filelfa. Yvonne Bellenger (Université de Reims Champagne-Ardenne) wybrała trzy listy Étienne'a Pasquier do Ronsarda, wydane w 1586 r. (I, 8 z roku 1555; IX, 9 z ok. 1559; II, 16), które mogą być fikcyjne. Ilana Zinguer (University of Hajfa) dokonała analizy fragmentów twórczości Montaigne'a pod kątem ujawniania się odautorskiego „ja” w listach i *Próbach*.

N i e m c y. Franco Buzzi (Biblioteca Ambrosiana w Mediolanie) przedstawił listy Marcina Lutra: publiczne – pisane elegancką łaciną i prywatne – pisane po niemiecku, bardziej spontaniczne. Spośród nich szczególnie interesujących jest 21 listów adresowanych do żony Katarzyny, mówiących o sprawach aktualnych i kwestiach teologicznych, o życiu publicznym i sprawach prywatnych. Bruno Lavillate (Université François-Rabelais w Tours) dowiódł, że korespondencja Agryppy z Nettesheim wyraża jego wahania religijne, myśli i nieustanne poszukiwanie prawdy pozwalającej zachować wartość magii naturalnej wobec religii.

I n d i e. Roberto Osculati (Università di Catania) przedstawił korespondencję trzech włoskich jezuitów, wysłanych przez św. Ignacego Loyolę z Lizbony na indyjską wyspę Goa. Listy te, pisane w latach 1542-1557, mówią o ogromnych trudnościach materialnych i duchowych ich autorów.

E p i s t o l o g r a f i a i t e a t r. Federica Natta (Università di Genova), na podstawie pism urzędników i korespondentów związanych z dworem książęcym, ukazała kierunki przemian odradzającej się w Mantui scenografii teatralnej.

E p i s t o l o g r a f i a i m u z y k a. Consuelo Picchi (Mediolan) przedstawiła listy, które wysyłał do księcia Ferrary Alfonso Fontanelli. W 1594 r. gościł on w Ferrarze Carla Gesualda, a potem towarzyszył mu w licznych podróżach. Korespondencja ta oddaje charakter i obyczaje słynnego kompozytora oraz stanowi jego wnikliwy portret psychologiczny.

Jean-Louis Charlet

Przełożyła Joanna Pietrzak-Thébault